

INGLIZ TILINI O'QITISHDA KOLLOKATSIYALAR VA FORMULAIK BIRLIKLAR ORQALI SO'Z BOYLIгинINI RIVOJLANTIRISH METODIKASI

Abdusalomova Sabrina Abdusalom qizi

Shahrisabz davlat pedagogika instituti

“Filologiya” fakulteti “Xorijiy til va adabiyoti” (ingliz tili) 4- kurs talabasi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19840129>

Annotatsiya: Mazkur maqolada ingliz tilini o'qitishda so'z boyligini rivojlantirishning samarali yo'llaridan biri sifatida kollokatsiyalar va formulaik birliklar asosidagi metodika tahlil qilinadi. Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, ko'plab o'quvchilar alohida so'zlarning lug'aviy ma'nosini bilsalar ham, ularni tabiiy nutqiy birikmalarda to'g'ri qo'llashda qiyinchilikka duch keladilar. Maqolada leksik kompetensiyaning kollokatsion qatlami, formulaik birliklarning ravon nutq yaratishdagi roli, ularni o'qitishning bosqichlari hamda grammatik va kommunikativ mashqlar bilan integratsiyasi yoritiladi. Taklif etilgan metodik model so'z boyligini faqat miqdoriy emas, balki sifat jihatdan ham boyitishga xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: *kollokatsiya, formulaik birlik, leksik kompetensiya, chunking, communicative task, lexical fluency, grammar integration.*

Introduction: Ingliz tilini o'rganishda o'quvchilarning ko'p uchraydigan muammolaridan biri shundaki, ular ko'pincha alohida so'z ma'nosini biladilar, biroq bu birliklarni tabiiy va me'yoriy nutqda to'g'ri biriktira olmaydilar. Natijada grammatik jihatdan qisman to'g'ri, lekin ingliz tilining autentik ishlatish me'yoriga mos kelmaydigan gaplar yuzaga keladi. Masalan, o'quvchi “make homework” yoki “do a decision” kabi sun'iy birikmalardan foydalanishi mumkin, holbuki me'yoriy shakllar “do homework” va “make a decision” hisoblanadi. Ushbu holat leksik kompetensiyaning kollokatsion qatlami yetarlicha shakllanmaganini ko'rsatadi.

Zamonaviy metodikada tilning asosiy birligi faqat so'z emas, balki tayyor nutq bo'laklari, formulaik ketma-ketliklar va kollokatsion naqshlar ekanligi tobora ko'proq ta'kidlanmoqda. O'quvchi “take responsibility”, “play a key role”, “it should be noted that”, “from my point of view” kabi tayyor birliklarni egallaganda, uning nutqi aniqroq, ravonroq va tabiiyroq bo'ladi. Shu bois so'z boyligini oshirish bo'yicha metodik ishlar alohida so'zlarni yodlatishdan ko'ra, ularni tipik birliklarda o'rgatishga yo'naltirilishi kerak. Maqolaning maqsadi ingliz tilini o'qitishda kollokatsiyalar va formulaik birliklar orqali so'z boyligini rivojlantirishning metodik asoslarini ishlab chiqish, mashq turlarini tizimlashtirish va ularning amaliy samaradorligini tavsiflashdan iborat. Shu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilandi: kollokatsion kompetensiyaning nazariy mohiyatini aniqlash; formulaik birliklarning nutq ravonligidagi o'rnini ko'rsatish; mashq turlarini nazoratli, yarim erkin va erkin bosqichlar bo'yicha tavsiflash; baholash mezonlarini ishlab chiqish. Tadqiqotning ilmiy yangiligi shundaki, unda kollokatsiyalar, formulaik birliklar va grammatika integratsiyasiga tayangan yaxlit metodik model taklif qilinadi. Amaliy ahamiyati esa ushbu modelning maktab, akademik litsey va oliy ta'lim auditoriyalarida ingliz tili darslarini rejalashtirishda bevosita qo'llanishi mumkinligidadir.

METOD VA METADOLOGIYA: Maqola nazariy-metodik xarakterga ega bo'lib, unda tavsifiy tahlil, qiyosiy metod, modellashtirish va didaktik sintez usullaridan foydalanildi. Avvalo, kollokatsiya va formulaik birliklar bilan bog'liq ilmiy-metodik qarashlar umumlashtirildi. So'ngra o'quv jarayonida qo'llash mumkin bo'lgan mashq turlari, baholash mezonlari va modul tuzilmalari ishlab chiqildi.

Metodik modelni loyihalashda uch bosqichli tuzilma asos qilib olindi: 1) tanishtirish va sezgirlashtirish bosqichi; 2) nazoratli va yarim erkin mustahkamlash bosqichi; 3) erkin kommunikativ faollashtirish bosqichi. Birinchi bosqichda o'quvchilarga tipik kollokatsiyalar jadval, rangli ajratish, moslashtirish va kontekstli misollar orqali taqdim etiladi. Ikkinchi bosqichda gap to'ldirish, kollokatsiyani tanlash, noaniq birikmani tuzatish, transformatsiya va grammar-based completion mashqlari beriladi. Uchinchi bosqichda discussion, role-play, presentation, summary writing va debate orqali birliklar faol nutqqa ko'chiriladi.

Baholash tizimi to'rt asosiy ko'rsatkichga tayandi: kollokatsion aniqlik, formulaik birliklardan foydalanish chastotasi, grammatik moslik va nutq ravonligi. Har bir ko'rsatkich 0 dan 5 gacha bo'lgan ball bilan baholanadigan rubrika shaklida modellashtirildi. Bundan tashqari, o'quvchi portfeli, collocation notebook va peer feedback elementlari ham metodik tizimga kiritildi.

1-jadval. Kollokatsiya va formulaik birliklar bo'yicha mashq bosqichlari

Bosqich	Mashq turi	Misol	Kutiladigan natija
Tanishtirish	Matching / noticing	make a decision, take part, heavy rain	Birlikni tanish va farqlash
Mustahkamlash	Gap to'ldirish / transformatsiya	She ___ a decision yesterday.	Kollokatsiyani grammatik shaklda qo'llash
Faollashtirish	Role-play / discussion	In my opinion..., play an important role	Nutqda tabiiy foydalanish

Jadval izohi. Ushbu jadval kollokatsion o'qitishning bosqichli modelini ko'rsatadi. Dastlab o'quvchi birikmani tanib oladi, keyin grammatik qoliplarda qayta ishlaydi, so'ng esa ularni kommunikativ vazifada qo'llaydi. Bu ketma-ketlik passiv lug'atdan aktiv lug'atga o'tish uchun zarur metodik zanjirni yaratadi.

NATIJARLAR: Taklif etilgan metodik model natijasida kollokatsiyalarni o'qitishning bir necha samarali yo'nalishlari aniqlandi. Birinchidan, alohida so'z emas, balki tipik juftlik va bloklarni tanlash o'quvchining nutqiy ravonligini oshiradi. Masalan, "strong argument", "conduct research", "reach an agreement", "express an opinion" kabi birikmalarni mavzuli bloklarda berish o'quvchiga akademik va kommunikativ nutqda tayyor tayanch beradi.

Ikkinchidan, formulaik birliklarni og'zaki va yozma faoliyat bilan bog'lash ularning faol qo'llanilishini oshiradi. Masalan, discussion oldidan "I agree to some extent", "The main point is that...", "It can be argued that..." kabi iboralarni tayanch sifatida berish o'quvchilarning fikr bildirish imkoniyatini kengaytiradi. Yozma nutqda esa "firstly", "in addition", "as a result", "to sum up" kabi discourse markers matnning mantiqiylikini mustahkamlaydi. Uchinchidan, kollokatsiyalarni grammatika bilan integratsiya qilish yuqori natija beradi. Masalan, adjective+noun birikmalarini comparative structures bilan, verb+noun kollokatsiyalarini tense patterns bilan, formulaik birliklarni speaking frames bilan bog'lash natijasida o'quvchi nafaqat birikmani eslab qoladi, balki uni mos sintaktik muhitda ishlata oladi. Masalan: "This method is more effective", "Students make progress when they take responsibility", "The data clearly show that..." kabi gaplar bir vaqtning o'zida ham leksik, ham grammatik kompetensiyani rivojlantiradi. Shuningdek, collocation notebook yuritish, digital flashcards yaratish va 'odd one out', 'correct the unnatural phrase', 'build a natural sentence' kabi mashqlardan foydalanish ayniqsa foydali ekani aniqlandi.

Namunaviy mashqlar

1. Correct the phrase: do a decision → make a decision; powerful rain → heavy rain; say an opinion → express an opinion.
2. Complete the sentence: Students should ___ responsibility for their learning. (take)
3. Use the block in your own sentence: from my point of view; play a major role; reach a conclusion.
4. Mini-dialogue: A va B 'online education' mavzusida bahslashadi. Har biri kamida 3 ta formulaik birlikdan foydalanadi.

MUHOKAMA: Tadqiqot doirasida taklif etilgan metodik modelning asosiy afzalligi shundan iboratki, unda leksik birliklar nutqiy faoliyatdan ajratilgan holda emas, balki real kommunikativ jarayon tarkibida o'rgatiladi. Mazkur yondashuv o'quvchining yangi so'z va iboralarni faqat tarjima yoki izoh darajasida o'zlashtirib qolmasdan, ularni muayyan nutqiy vaziyatlarda sinab ko'rish, amalda qo'llashi va shu jarayonda ularning funksional xususiyatlarini chuqurroq anglashiga imkon yaratadi. Ayniqsa, kollokatsiyalar va formulaik birliklar bilan ishlash o'quvchining tilni tabiiy nutq sifatida qabul qilishini kuchaytiradi, chunki bunday birliklar ingliz tilida tayyor nutq bloklari sifatida faol qo'llanadi. Natijada o'quvchi alohida so'zlarni emas, balki kommunikativ jihatdan tayyor va me'yoriy shakllarni egallay boshlaydi.

Taklif etilgan modelning ilmiy-metodik qiymati, avvalo, uning leksik, grammatik va nutqiy komponentlarni integratsiyalashgan holda birlashtira olishi bilan belgilanadi. An'anaviy yondashuvlarda ko'pincha so'z alohida, grammatika alohida va nutqiy mashqlar alohida o'qitilganligi sababli o'quvchi ularni real kommunikativ vaziyatda birlashtirishda qiyinchilikka duch keladi. Mazkur model esa tanishtirish, grammatik mustahkamlash va kommunikativ faollashtirish bosqichlarining izchil birligiga tayangan holda o'quvchining leksik birliklarni ko'rish, anglash, shakllantirish va faol qo'llash bosqichlarini yagona didaktik tizimga birlashtiradi. Shu sababli ushbu model o'qituvchiga darsni "so'z - grammatika - nutq" zanjiri asosida mantiqiy va maqsadli rejalashtirish imkonini beradi.

Mazkur yondashuvning alohida ahamiyati, ayniqsa, o'zbek auditoriyasida uchraydigan tarjimaviy interferensiya bilan bog'liq muammolarni bartaraf etishda yaqqol namoyon bo'ladi. Ma'lumki, o'zbek tilida ta'lim olayotgan o'quvchilar inglizcha birliklarni ko'pincha ona tili asosida so'zma-so'z qurishga moyil bo'ladilar. Natijada grammatik jihatdan qisman to'g'ri ko'rinsa-da, ingliz tilining tabiiy me'yoriga mos kelmaydigan birikmalar yuzaga keladi. Masalan, *do a decision* o'rniga *make a decision*, *strong rain* o'rniga *heavy rain*, *say me* o'rniga *tell me* kabi kollokatsion xatolar shular jumlasidandir. Taklif etilgan model aynan shu muammoni bartaraf etishga xizmat qiladi, chunki unda tabiiy inglizcha birikmalar o'quvchiga alohida va maqsadli ravishda o'rgatiladi, real kontekstlarda takrorlanadi hamda grammatika bilan bog'langan holda mustahkamlanadi. Natijada o'quvchi so'zlarni "tarjima asosida" emas, balki "tabiiy birikuv asosida" idrok eta boshlaydi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, kollokatsion va formulaik birliklarga tayangan yondashuvning amaliy foydasi bir necha yo'nalishda namoyon bo'ladi. Birinchidan, u o'quvchilarning og'zaki va yozma nutqini tabiiylashtiradi. O'quvchi tayyor va me'yoriy birikmalarni qo'llay boshlagani sari uning nutqi sun'iy tarjima mahsuli emas, balki ingliz tili me'yorlariga yaqinroq shakl kasb etadi. Ikkinchidan, bunday yondashuv tarjimaviy va kollokatsion xatolarni kamaytiradi, chunki so'zlar yakka holda emas, tipik birikmalarda

o'rganiladi. Uchinchidan, grammatik shakllar alohida qoida sifatida emas, balki real leksik birliklar ichida mustahkamlanadi. Masalan, *be interested in, responsible for, decide to do, avoid doing* kabi modellarning kollokatsion va grammatik tabiati birgalikda o'qitilganda, o'quvchi ularni nutqda ancha oson va to'g'ri qo'llaydi. To'rtinchidan, formulaik birliklarning faol o'zlashtirilishi nutq ravonligini oshiradi, chunki o'quvchi har bir gapni noldan grammatik jihatdan yasab chiqishga emas, balki tayyor kommunikativ bloklardan foydalanishga o'tadi.

Biroq taklif etilgan modelni amaliyotga joriy etishda ayrim metodik va tashkiliy cheklovlar ham mavjud. Eng avvalo, mazkur yondashuv o'qituvchidan kollokatsion materialni puxta saralash, uning chastotaviy ahamiyatini hisobga olish va autentik misollarni tanlash bo'yicha yuqori metodik tayyorgarlikni talab qiladi. Chunki kollokatsiyalar va formulaik birliklar son jihatdan nihoyatda keng qatlamni tashkil etadi, ularni tasodifiy tanlash esa o'quvchini ortiqcha yuklab qo'yishi mumkin. Shu sababli o'quv materialini tanlashda yuqori chastotali, kommunikativ qiymati kuchli, mavzuga mos va o'quvchi darajasiga yaqin birliklarga ustuvor ahamiyat berilishi zarur.

Ikkinchi muhim cheklov o'quvchilarning dastlabki til darajasi bilan bog'liqdir. Agar auditoriyaning umumiy til tayyorgarligi past bo'lsa, kollokatsiyalar va formulaik birliklarni bir vaqtda ko'p miqdorda kiritish o'quvchi uchun kognitiv yuklamani oshirishi mumkin. Ayniqsa, boshlang'ich bosqichda murakkab va abstrakt formulaik bloklarning ko'pligi o'rganish jarayonini sekinlashtiradi. Shu bois bunday hollarda bosqichlilik tamoyiliga qat'iy rioya qilish, ya'ni avval yuqori chastotali va kundalik nutqda tez-tez qo'llanadigan birliklardan boshlash, keyin asta-sekin murakkabroq va akademik qatlamga o'tish maqsadga muvofiq bo'ladi. Demak, modelning muvaffaqiyatli tatbiqi o'quvchi darajasi, mavzuning murakkabligi va material hajmini aniq hisobga olishni talab etadi.

Yana bir jihat shundaki, bunday yondashuvni samarali amalga oshirish uchun o'qituvchi faqat nazariy tushuntirish bilan cheklanib qolmasdan, turli tipdagi mashqlar tizimini ishlab chiqishi kerak. Kollokatsion birliklar dastlab tanishtirilib, keyin grammatik jihatdan mustahkamlanib, so'ng kommunikativ vazifalarda faol qo'llatilmasa, kutilgan natijaga erishish qiyin bo'ladi. Shu ma'noda, metodikaning muvaffaqiyati ko'p jihatdan mashqlar tizimining izchilligi, takroriy uchrashuvlar soni, feedback sifati va refleksiv tahlilning borligiga bog'liqdir. O'quvchi xato qilganda, ayniqsa kollokatsion xatolarda, o'qituvchi faqat to'g'ri variantni aytish bilan kifoyalanmasligi, balki ushbu birlikning boshqa tipik qo'llanishlarini ham ko'rsatib berishi lozim. Bunday yondashuv xatoni lokal darajada emas, balki tizimli darajada bartaraf etishga yordam beradi.

Shunga qaramay, tadqiqot natijalari kollokatsion yondashuvning amaliy foydasi yuqori ekanini ko'rsatadi. U o'quvchining nutqini me'yoriylashtiradi, yozma va og'zaki ifodani tabiiylashtiradi, tarjima asosida shakllanadigan sun'iy konstruksiyalarni kamaytiradi, grammatik birliklarni real leksik muhit ichida o'rgatadi va ravonlikni oshiradi. Ayniqsa, ingliz tilida tez-tez takrorlanadigan formulaik birliklarning faol o'zlashtirilishi o'quvchining nutqiy ishonchini kuchaytiradi, chunki u muloqot jarayonida tayyor bloklardan foydalanish imkoniyatiga ega bo'ladi. Bu esa til o'rganishning psixologik tomoniga ham ijobiy ta'sir ko'rsatib, nutqiy to'siqlarni kamaytiradi.

Xulosa sifatida aytish mumkinki, kollokatsiyalar va formulaik birliklar ingliz tilini o'qitishda so'z boyligini sifat jihatdan rivojlantirishning eng samarali vositalaridan biridir. Ularni alohida so'zlardan ustun qo'ygan holda o'rgatish o'quvchining nafaqat lug'at zaxirasini

kengaytiradi, balki tabiiy va kommunikativ jihatdan mos nutq yaratish imkoniyatini ham kuchaytiradi. Shu bois leksik metodikada soʻzlarni izolyatsiyada emas, balki tipik birikmalar, formulaik bloklar va real kontekstlar ichida oʻrgatish ustuvor yoʻnalish sifatida qaralishi zarur.

Kelgusida ushbu yondashuvni yanada takomillashtirish maqsadida bir necha ilmiy-amaliy yoʻnalishlarda izlanishlar olib borish maqsadga muvofiqdir. Birinchidan, kollokatsion oʻsishni aniq oʻlchash imkonini beruvchi maxsus diagnostik vositalar ishlab chiqilishi zarur. Ikkinchidan, turli darajadagi auditoriyalarda ushbu modelning samaradorligini solishtiruvchi tajriba-sinov ishlarini kengaytirish lozim. Uchinchidan, kollokatsiyalarni oʻrganishga moʻljallangan raqamli platformalar bilan uygʻunlashgan mashq banklarini yaratish va ularni dars jarayoniga joriy etish muhim ahamiyatga ega. Toʻrtinchidan, oʻqituvchilar uchun kollokatsion oʻqitish metodikasi boʻyicha amaliy seminarlar, metodik tavsiyalar va tayyor dars ishlanmalari ishlab chiqilishi kerak. Ana shundagina ushbu yondashuv nafaqat nazariy jihatdan asoslangan, balki amaliyotda keng qoʻllaniladigan samarali metodik modelga aylanishi mumkin.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Lewis, M. *The Lexical Approach: The State of ELT and a Way Forward*. Hove: Language Teaching Publications, 1993.
2. Schmitt, N. *Vocabulary in Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
3. Nation, I. S. P. *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press, 2001.
4. O’Keeffe, A., McCarthy, M., & Carter, R. *From Corpus to Classroom: Language Use and Language Teaching*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
5. McCarthy, M., & O’Dell, F. *English Vocabulary in Use: Upper-Intermediate*. Cambridge: Cambridge University Press, 4th ed.
6. McCarthy, M., & O’Dell, F. *English Vocabulary in Use: Advanced*. Cambridge: Cambridge University Press, 3rd ed.
7. Ellis, N. C. “Formulaic Language and Second Language Acquisition.” Mavzuga oid tadqiqotlar formulaik birliklarning ravon nutq va tezkor qayta chaqirishdagi rolini asoslaydi.
8. Wray, A. *Formulaic Language and the Lexicon*. Cambridge: Cambridge University Press, 2002.
9. Hill, J. “Revising Priorities: From Grammatical Failure to Collocational Success.” *Teaching Collocation* doirasidagi metodik qarashlar.
10. Nattinger, J. R., & DeCarrico, J. S. *Lexical Phrases and Language Teaching*. Oxford: Oxford University Press, 1992.